

Наталія Торчинська

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРІОДИЗАЦІЙ

Історія будь-якої науки переконує у своїй безперервності. Жодна з теорій не з'являється на порожньому місці, жодна з наукових шкіл не існує ізольовано. Появі будь-якої нової теорії передують низка умов, зокрема відповідні історичні та інтелектуальні передумови розвитку суспільства, що зумовлюють його певні потреби; наявність ідей для реалізації тих чи інших потреб. Відповідно в усіх сучасних концепціях будь-якої галузі знань, зокрема й мовознавства, можна знайти ідеї авторів минулих століть. Це й спонукає до розгляду історії мовознавства окремої країни через призму історії усіх лінгвістичних учень [4, с. 296].

Періодизація в історії – це раціональний спосіб впорядкувати масив емпіричної і теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглибити пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу. В основі створення будь-якої класифікації лежить уміння відокремлювати й поділяти інформацію на кількісно та якісно однорідні групи і систематизувати її за часовими та просторовими критеріями для отримання теоретичних знань. В усіх науках використовують періодизації як засіб виявлення і фіксації якісних та кількісних змін в об'єкті пізнання [5].

Мета статті – схарактеризувати різні періодизації історії розвитку польської мови та мовознавства, запропоновані польськими науковцями, визначити причини виокремлення різних епох.

Історія мови – це наука, яка досліджує еволюцію мови у взаємозв'язку з історією суспільства, що допомагає зрозуміти сучасний стан польської мови та зміни, які в ній відбуваються, але з іншого боку, доповнює загальні історичні знання, адже мова є інструментом інтелектуальної культури нації та одним із найважливіших факторів національної свідомості.

У структурі світових лінгвістичних учень певну нішу займає і слов'янське мовознавство, зокрема й польське. Існує декілька варіантів періодизації в історії розвитку польської

мови, в яких, окрім лінгвістичних змін, враховуються також зміни історичного і культурного характеру, що вплинули безпосередньо на розвиток мови. Зрозуміло, що періодизація розвитку польської мови тісно перегукується із розвитком мовознавства, оскільки певні висновки можна робити після детального аналізу різноманітних праць лінгвістичного спрямування.

Сьогодні, як зауважує Г. Карась (Halina Karaś), є багато підходів до виділення окремих періодів, епох, віх в історії розвитку польської мови. Тут варто згадати (прізвища подаємо в хронологічній послідовності) О. Брюкнера, Я. Бодуена де Куртене, С. Шльонський, Т. Лер-Сплавінський, З. Клеменевич, Б. Вальчак, С. Боравський, С. Дубіч [9].

Зауважимо, що не кожен науковець виділяє часові проміжки, окремі акцентували на вагомих досягненнях у філології. Тобто періодизації створювалися на основі таких критеріїв: філологічного (увагу звертали на пам'ятки і сферу поширення польської мови); історико-лінгвістичного (визначали зовнішні та внутрішні причини мовних змін) [9].

Александр Брюкнер (Aleksander Brückner, 1856–1939 pp.), польський філолог та історик культури, багаторічний професор Берлінського університету, член багатьох академій, Польської академії знань, Петербурзької академії наук, дотримувався такої градації (періодизація –1906 р.):

- доісторична доба (600–1100);
- перша історична доба (1100–1500);
- друга історична доба (1500–1768);
- найновіша доба [6].

Станіслав Слонський (Stanisław Słowski, 1879–1959 pp.), польський лінгвіст, славіст, член Варшавського наукового товариства, Польської академії знань, редактор найдавнішого польського журналу «Філологічні праці», в історії польської мови виділив лише два періоди, правда запропонував детальну градацію (періодизація – 1947 р.):

Дописемний період – XIV ст.:

перший – від появи перших чергувань у мові до кінця XI ст.;

другий – XII («Bulla...») і XIII ст.

Писемний період від поч. XIV ст.:

I – перша половина XVI ст.;

II – із середини XVI w. до другої половини XVII ст.;

III – із середини XVII ст. до кінця XVIIIст.;

IV – із кінця XVIII ст. – новітні часи [12].

Тадеуш Лер-Сплавінський (Tadeusz Lehr-Spławiński, 1891–1965 pp.), польський мовознавець-славіст, академік Польської АН, директор Інституту мовознавства в Кракові, автор праць із загальних питань славістики та слов'янської акцентології, з польської, чеської, української, російської та інших мов, теж виділяє два періоди (періодизація – 1947 p.), проте кожен із них максимально деталізує.

Допольський період (до початку державності).

Польський період (від X ст. до сучасності):

1. Старопольська доба (до кінця XV ст.): а) польська мова (polszczyzna) XII–XIII ст.; б) польська мова XIV–XV ст.

2. Золотий вік (до середини XVII ст.).

3. Доба поступового занепаду літературної мови (із середини XVII ст. – до середини XVIII ст.

4. Період відродження літературної мови (із середини XVIII ст. до середини XIX ст.).

5. Найновіша доба (від середини XIX ст. до 1947 p.) [11].

Зенон Людвиг Клеменевич (Zenon Klemensiewicz, 1891–1969), польський мовознавець, професор Ягеллонського університету, член Польської академії знань і Польської академії наук, ввів у лінгвістику поняття системи та підсистеми, виокремив такі зовнішні причини системних змін у мові: суспільно-політичні, церковно-конфесійні та культурно-освітні фактори. Із-поміж внутрішніх причин виділяє еволюцію і розвиток мовної системи та її основних підсистем: граматичної (фонетики, морфології, синтаксису), лексичної (словникової) та стилістичної шляхом порівняння синхронних станів мови в конкретних часових проміжках [8].

Оскільки З. Клеменевич є автором тритомної монографії «*Historia języka polskiego*» (1961–1972), у якій провів фундаментальні дослідження історії польської мови від праслов'янської епохи до 1939 року, та одним із співавторів праці «*Gramatyka historyczna języka polskiego*», у різних

джерелах ми знаходимо кілька певною мірою трансформованих періодизацій.

Науковець виділяв два періоди (1945) із певною градацією другого:

Дописемний період.

Писемний період:

– старопольська доба (XII–XV / XVI ст.);

– середньопольська доба (XVI– 80-і рр. XVIII ст.);

– новопольська доба (кінець XVIII століття – 1939 р.) [10].

Проте знаходимо і більш детальну періодизацію, уточнену датами, яку надалі будемо використовувати у власних дослідженнях.

1. Давньопольський період: а) дописемний етап (до 1136 року); б) писемний етап (до появи в XVI ст. польської літературної мови).

2. Середньопольський період: а) 1540-ті роки – перехідний етап; б) – з 1540-х років до 1630-х років – епоха Ренесансу, бурхливий розвиток літературної мови; в) з 1630-х років до кінця XVII ст. – початок занепаду польської мови; г) перша половина XVIII ст. – подальший занепад мови.

3. Новопольський період: а) друга половина XVIII ст. – до 1795 року (правління С. Августа Понятовського); б) 1795–1815 роки – з III поділу Речі Посполитої до Віденського конгресу; в) 1815–1831 роки – до Листопадового повстання; г) 1831–1918 роки – до здобуття Польщею незалежності; ґ) 1918–1939 роки – міжвоєнний час [2].

Звісно, варто й виокремити сучасний період розвитку мовознавства, щоб таким чином зацентувати увагу на низці інтердисциплінарних наук, що виникли на стику лінгвістики й інших галузей знань і є особливо актуальними сьогодні.

Станіслав Урбаньчик (Stanisław Urbańczyk, 1909–2001), польський лінгвіст, професор Ягеллонського університету, член Польської академії наук, автор низки праць з історії та діалектології польської мови, пропонуючи власну періодизацію (1963), у старопольській добі звертає увагу на функціонування певних мовно-літературних форм, тоді як у наступні періоди пропонує лише деталізацію датами:

Старопольська доба (до 1520 р.): а) період глос (до середини XIV ст.); б) період текстів (до 1520 р.).

Середньопольська доба (до 1775 р.): а) період розквіту (до середини XVII ст.); б) період до кінця 1775 р.

Новопольська доба – до наших днів: а) період до 1850 р.; б) період – із 1850 до 1945 р.; в) період – після 1945 р. [13].

Станіслав Боравський (Stanisław Borawski), доктор філології, професор інституту польської філології Зеленогурського університету, розробив періодизацію розвитку польської мови через призму державності, виокремивши такі етапи:

початкова доба (966–1300);

перший період становлення державності (1300–1500);

другий період становлення державності (1350–1760);

період створення основ інтегрованої спільноти (1760–1815);

доба територіальної роздробленості (1830–1918);

сучасна доба (doba nowoczesnej współpracy) (1918 –2000)

[9].

Станіслав Дубіш (Stanisław Karol Dubisz, 1949 р.н.), польський мовознавець, професор, керівник відділу полоністики Варшавського університету, автор праць з історії польської мови, стилістики, діалектології, має дещо інший підхід до періодизації в історії польської мови. За основу автор взяв комунікативну теорію мови (2002), таким чином виокремивши комунікативні фази (нижче з метою кращого розуміння та усунення неточностей дублюємо усі назви польською мовою):

1. Період дописемного спілкування (faza komunikacji oralnej) (966–1513)

2. Період усно-писемного спілкування (faza komunikacji oralno-graficznej) (1513–1863).

3. Період змішаного спілкування (faza komunikacji mieszanej – oralnej i graficznej) (1863–1920)

4. Період писемного та усного спілкування (faza komunikacji graficznej i oralnej) (1920–1960)

5. Період графічно-усно-візуального спілкування (faza komunikacji graficzno-oralno- wizualnej (1960–2000 і далі...) [8].

Незважаючи на низку ґрунтовних наукових праць, у полоністиці і сьогодні тривають дискусії щодо таких питань, як: 1) межа старопольської доби; 2) кінець новопольської доби – 1937 чи 1945; 3) умовна межа між старопольським і середньопольським періодами (до 40 рр. XVI ст.) та між середньопольським і новопольським періодами (70-і рр. XVIII ст. чи 20–30-і рр. XIX ст.) [9].

Кожен із науковців при розробці класифікацій звертали увагу на різні чинники, які давали поштовхи до виникнення ідей певної градації. Так, *Ян Бодуен де Куртене* (Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay, 1845–1929 рр.) – польський мовознавець, член Польської академії знань, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, іноземний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), який першим розробив теорію фонем і фонетичних чергувань, вивчаючи різноманітні мовні явища та причини їх виникнення, за основу взяв філологічний підхід. Автор сконцентрував увагу на ролі історії, яка вплинула як на об'єктивні зміни у мові, так і на науковий підхід до трактування низки явищ. Зокрема, він виділяв зовнішні чинники – вплив колективного середовища на мову та внутрішні – колективно-індивідуальне усвідомлення польської мови. Відповідно писав про взаємозв'язок вимовленого (історія вимови та слухової уяви) та почутого і написаного та побаченого (історія написання та візуальної уяви) [7].

Як писав С. Дубіш, науковці неоднаково досліджували різні періоди, надаючи більшої ваги тим чи іншим аспектам. Традиційним стало намагання охопити до індоєвропейський або праслов'янський період і до наших днів. Проте в окремих публікаціях є деякі відмінності. Наприклад, у працях А. Каліни та Я. Бодуена де Куртене опис найдавнішого періоду починається з часу до X ст. н. е. Якщо Я. Бодуена де Куртене акцентує на описі безпосередньо мовного матеріалу (внутрішні зміни), то А. Брюкнер на функціонуванні мови в культурному контексті (зовнішні впливи). Якщо А. Брюкнер ділив історію польської мови на три періоди (перша історична доба, друга історична доба, нова доба), то С. Слонський був першим, хто розділив дописемну та писемну епохи [8, с. 46].

На думку Г. Карась, У XV–XVI ст. внаслідок дії екстралінгвальних чинників найбільше відбулося змін: у фонетиці та фонології (поява носових ξ і α , депалаталізація $s dz \acute{z} sz cz d\acute{z}$ і палаталізація k, g); у граматиці (занепад форм на $-ęcy$; формування закінчень $-am, -asz, -em, -esz$; зміна особливостей відмінювання дієслова $być$: $jestem, jesteś$ (: $jeś, jeś$); у словотворі (продовження ставропольської тенденції щодо якісної і кількісної функції морфем, збільшення кількості новотворів із суфіксом $-ość$ (абстрактні слова: $poważność, prostość, drogość$); у синтаксисі (дотримання попередніх норм, також заміна у реченнях займенників $jen, jenże$ на $co, który$); у стилістиці (виокремлення опозиції розмовна і писемна форми мови; розмежування стилів – розмовного, риторичного, художнього, наукового; територіальні варіанти мов) [9].

На межі середньопольського і новопольського періодів фіксували такі зміни: занепад коротких голосних, збереження крес кованих, втрата м'якості губних приголосних (що було записано в орфографічному проекті ще 1830 р.); зміна продуктивності окремих формантів; синтаксис починає базуватися на граматичних принципах, збільшується кількість причинно-наслідкових речень; інтенсивний розвиток спеціалізованої лексики, поява польської наукової термінології; поглиблення відмінностей між літературною мовою та діалектами; початок самостійного формування та самостійного розвитку діалектів та міських говірок [9].

Отже, історія мови, історія мовознавства і історія держави тісно пов'язані між собою, тому варто зупинитися на екстралінгвальних чинниках, які сприяли занепаду одного і розвитку іншого періоду. Так, причинами виокремлення *старопольського періоду* стала поява держави, хрещення поляків, поява шкіл при монастирях; собор; заснування 1364 р. Краківської академії; німецька колонізація; інтенсивне містобудування. *Середньопольський період* зумовили розвиток книгодрукування; видання книг польською мовою; реформування та розвиток освіти; поява гімназій; гуманізм; шлюб Зігмунта Старого (Zygmunta Starego) з Бонною (Bona). *Новопольський період* супроводжували такі історичні події: заснування С. Конарським 1740 р. Колегіуму нобіліум

(Collegium Nobilium – шляхетний коледж, колегія шляхти, вишкіл шляхетства); вступ на престол С. А. Понятовського (1764 р.), створення Барської конфедерації (1768 р.), перший поділ Польщі (1772 р.), створення Комісії народної освіти (1773 р.), третій поділ Польщі (1795 р.); розвиток літератури Просвітництва [9].

Як зазначав М. П. Кочерган, «історія мовознавства – це нагромадження знань про мову, розвиток внутрішньої логіки науки, поглиблення лінгвістичної теорії і вдосконалення методології мовознавства. Мовознавство розвивається спіралеподібно, спираючись на знання, здобуті людством на всіх попередніх етапах його розвитку» [3, с. 9], про що й свідчать різнобічні періодизації розвитку польської мови.

Отже, етапи розвитку польської мови в наявних періодизаціях у різних дослідників розглядаються по-різному. Автори робіт з історії польської мови, як правило, виділяють як різну кількість історичних періодів розвитку мови, так і різну тривалість цих періодів. В одних періодизаціях поняття «давньопольська мова» охоплює дописемну та писемну епохи (З. Клеменевич), в інших – дописемний період розглядають окремо від давньопольського періоду (С. Слонський), по-різному також визначають тривалість дописемного і писемного давньопольських періодів. Найбільш поширеною і часто використовуваною є періодизація, у якій виділяють *дописемний* (до середини XII ст.), *давньопольський* (з середини XII – початок XVI ст.), *середньопольський* (початок XVI – середина або третя чверть XVIII ст.) і *новопольський* (із II половини XVIII ст. і до 1939 / 1945 рр.) періоди [2, с. 14]. Пропонуємо виділити і новітній або сучасний період (із 1945 р. до наших днів)

У перспективі плануємо визначити, які мовознавчі течії розвиваються в сучасному польському мовознавстві.

Література

1. Давньопольська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Давньопольська_мова#Дописьмовий_період_до_XII_століття

2. Історія польської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ostarbeiter.vn.ua/historia-jezyka-polskiego.html>
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
4. Лучканин С. М. Особливості тлумачення історії української та російської лінгвістики в румунських підручниках з історії мовознавства *Studia Linguistica*. 2014. Випуск 8. С. 296–302.
5. Періодизація історії [Електронний ресурс] – URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Періодизація_історії
6. Brückner A. Dzieje języka polskiego. Kraków – Warszawa, 1906.
7. Courtenay J. N. B. de. Zarys historii języka polskiego. Warszawa, 1922.
8. Dubisz S. Historia języka polskiego – «wczoraj, dziś i jutro». *LingVaria*. Rok V (2010). Nr 2 (10). S. 45–51.
9. Karaś H. Historia języka polskiego jako dyscyplina językoznawcza <https://slideplayer.pl/slide/12066500/>
10. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. Т. 1–3. Warszawa, 1961–1972.
11. Lehr-Splawiński T. Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój. Warszawa, 1947.
12. Słoński S. Historia języka polskiego w zarysie. Lwów, 1934.
13. Urbańczyk S. Słownictwo staropolskie a wyższa kultura. *Prace z dziejów języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. S. 13–26.